

UOT- 342.537.36

**KONSTITUSİYA QANUNLARININ
HÜQUQİ TƏNZİMLƏMƏ PREDMETİ MƏSƏLƏSİ****A.F.HƏMİDOVA**
Bakı Dövlət Universiteti
hemidovaida@mail.ru

Məqalədə konstitusiya qanunlarının özünəməxsus cəhətlərinin təzahür etdiyi aspektlərdən biri olan hüquqi tənzimləmə predmeti, onların digər normativ hüquqi aktların, xüsusən cari qanunların tənzimləmə predmeti ilə qarşılıqlı təsiri və nisbəti məsələləri araşdırılır, bu əsasda konstitusiya qanunlarının Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində yeri, hüquqi qüvvəsi müəyyən edilir. Bu məsələlərin araşdırılması konstitusiya qanunlarının anlayışı və fərqləndirici cəhətlərinin təhlilinə yönəlmişdir. Müəllif tərəfindən konstitusiya qanunlarının hüquqi tənzimləmə predmetinə görə təsnifatının həyata keçirilməsinə cəhd edilir. Mövzu üzrə məsələlərin tədqiqi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin təhlili və mövcud elmi yanaşmaların tənqidi icmalında aparılır.

Açar sözlər: Konstitusiya qanunu, orqanik qanun, Konstitusiyaya dəyişikliklər, Konstitusiyaya əlavələr

Sovet dönəmində qüvvədə olan qanunvericilik sistemində Konstitusiya qanunları anlayışının ayrıca hüquqi kateqoriya kimi fərqləndirilməməsinin səbəbi bu dövrdə faktiki olaraq hüquqi qüvvəsinə görə Konstitusiyaya bərabər olan və ya ondan bilavasitə aşağıda duran konstitusiya qanunlarının mövcud olmaması idi. Konstitusiyaya edilən istənilən əlavə və ya dəyişikliklər Konstitusiyanın mətninə daxil olunurdu və bu növ qanunların fərqləndirilməsinə xüsusi ehtiyac qalmırdı. Buna görə də, cari qanunlardan hüquqi qüvvəsinə görə üstün olan və qanunvericilik sisteminin müstəqil elementi kimi nəzərdən keçirilməsi zəruri olan konstitusiya qanunu anlayışı əsas etibarilə mütəxəssislər tərəfindən doktrinal müddəa kimi nəzərdən keçirilirdi.

Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ümumxalq səsverməsi ilə qəbul olunan 12 noyabr 1995-ci il Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında Konstitusiya qanunu Milli Məclisin qanunvericilik fəaliyyətinin formalarından biri kimi 93-cü maddənin I hissəsində təsbit olunmuşdur. Həmin maddənin məzmununa əsasən Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Konstitusiya ilə onun səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlər üzrə qanunlar və qərarlarla yanaşı, Konstitusiya qanunlarının qəbulu da həvalə edilmişdir.

Konstitusiya qanununun tənzimlədiyi məsələlərin nəzəri təhlilinə keçməzdən əvvəl konstitusiyanın yaradılması, dəyişdirilməsi və ləğv edilməsi ilə bağlı ümumqəbul olunmuş bəzi elmi-nəzəri müddəalara diqqət ayırmaq zəruridir. Qeyd edək ki, konstitusiyayı yaratmaq, ona dəyişikliklər etmək və onu ləğv etmək ədəbiyyatda tədqiqatçılar tərəfindən hakimiyyət səlahiyyəti (pouvoir constituant) kimi nəzərdən keçirilir. Bu səlahiyyətin şərti olaraq iki yərə bölünməsinə rast gəlinir: konstitusiyayı qəbul etmək və ləğv etmək səlahiyyətini özündə birləşdirən (yeni konstitusiyanın qəbul edilməsi köhnəsinin ləğv edilməsi anlamına gəlir) təsisedici hakimiyyət (pouvoir constituant originaire) səlahiyyəti və konstitusiyaya əlavə və dəyişikliklər etmək səlahiyyətinə malik olan təşkilədiçi hakimiyyət səlahiyyəti (pouvoir constituant dérivé ya da institue) (5, 11-12).

Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi xalq olduğu üçün təsisedici hakimiyyət səlahiyyəti xalqa məxsusdur. Bunu başqa cür xalq suverenliyi əlaməti kimi izah etmək olar. Məhz bu səbəbdən Konstitusiyayı qəbul etmək və onun məzmununda dəyişikliklər aparmaq səlahiyyəti də yalnız xalqa məxsusdur. Bəzi ölkələrdə isə təsisedici hakimiyyət səlahiyyətləri, o cümlədən bütövlükdə suverenlik səlahiyyəti xalqa deyil, parlamentə məxsus olduğu hesab olunur (13, 821). Bunu daha aydın şəkildə İngiltərənin siyasi və hüquq sistemində, xüsusən ölkənin Avropa Birliyindən çıxması ilə bağlı ölkədə gedən siyasi-hüquqi proseslərdə aşkar şəkildə müşahidə etmək olur.

Milli hüquq ədəbiyyatında Konstitusiya qanunları Əsas qanunun “sərtliyi” əlamətinin təminat vasitələrindən biri kimi nəzərdən keçirilir. Ş.Əliyev cari qanunlara nisbətdə Konstitusiya qanununun qəbulu qaydasındakı mövcud “fərqlərin” məhz Konstitusiyanın “sərtliyi”nin təmini üçün əhəmiyyətə malik olduğunu ətraflı şəkildə göstərmişdir (7, 574, 576).

Konstitusiya qanunlarının digər normativ hüquqi aktlara nisbətdə üstün hüquqi qüvvəyə malik olması da məhz onun hüquqi tənzimləmə predmetinə daxil olan dövlət hakimiyyətinin təşkili və Konstitusiyanın mövcud ictimai münasibətlərin dinamik inkişafına uyğun olması zərurətindən irəli gəlir. Bu baxımdan Konstitusiya qanunlarının hüquqi tənzimləmə predmetinə daxil olan məsələlərin dairəsinin dəqiqləşdirilməsi mühüm nəzəri məsələ olmaqla, həm də böyük təcrübi əhəmiyyətə malikdir. Qanunverici orqanın hansı məsələlərlə bağlı Konstitusiya qanununun qəbul etməli olduğu və ya edə biləcəyi sualına cavab məhz konstitusiya qanunlarının predmetinin aydınlaşdırılmasından keçir. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, qanunverici orqan yalnız onun səlahiyyətlərinə aid olunan məsələlər üzrə Konstitusiya qanununu qəbul edə bilər.

Ümumilikdə, konstitusiya qanunlarının hüquqi tənzimləmə predmeti onların digər hüquqi əlamətlərini meydana gətirən determinant sayılır. Elmi ədəbiyyatda üstünlük təşkil edən mövqeyə görə konstitusiya qanunlarının digər qanunlardan üstün hüquqi qüvvəyə malik olması da məhz onların tənzimləmə predmeti ilə əlaqədardır.

Konstitusiya qanunlarının tənzimləmə predmetinə daxil olan məsələlərlə

bağlı hüquq nəzəriyyəsində vahid fikir birliyi müşahidə edilmir. Bütün qanunların hüquqi tənzimləmə predmetinə daxil olan məsələlərə dair belə bir fikir tədqiqatçılar tərəfindən hamılıqla qəbul edilmişdir ki, qanun daha mühüm ictimai münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktdır(3,168). Heç şübhəsiz ki, konstitusiya qanunlarının hüquqi tənzimləmə predmetinə daxil olan məsələlər adi qanunların tənzimlədiyi məsələlərdən fərqlənir. Bu məsələlər eyni olsa idi, konstitusiya qanunları və adi qanunlar anlayışlarının fərqləndirilməsinə zərurət yaranmazdı.

Məntiqli olaraq hesab olunur ki, konstitusiya qanunlarının hüquqi tənzimləmə predmetini konstitusiya hüquq münasibətləri təşkil edir (12, 53). L.A.Morozova konstitusiya qanunlarının hüquqi tənzimləmə predmeti qismində xalq nümayəndəliyi, vətəndaşlıq, milli dövlət quruluşu və sair kimi dövlət əhəmiyyətli institutlarının çıxış etdiyini və müvafiq institutların əsas cəhəti kimi onların kompleks xarakter daşmasını göstərir. Müəllifə görə yalnız bu yolla bir neçə sahəyə aid olan müvafiq institutu tam şəkildə əhatə edib onun hüquqi tənzimlənməsini həyata keçirmək mümkündür (9, 52-52).

S.S.Alekseyev bütün qanunları dövlət həyatının əsas məsələləri ilə bağlı qəbul olunan hüquqi akt kimi nəzərdən keçirərək qanunları adi və konstitusiya növlərə bölgüsünün meyarı kimi onların hüquqi tənzimləmə predmetinə daxil olan məsələləri əsas götürür. Müəllif konstitusiya qanunlarının qanunvericilik sistemində aparıcı rolunu göstərərək bildirir ki, bu qanunlar məzmun etibarilə cəmiyyətdə mühüm münasibətlərin əsaslarını tənzimləyir, onların hüquqi tənzimləmə predmetinə dövlət və ictimai quruluşun əsasları, dövlət sisteminin təşkili əsasları, şəxsiyyətin, ictimai təşkilatların hüquqi vəziyyətinin əsasları daxildir (6, 455). Görünür, müəllif ölkə konstitusiyasının təsisədiçi əhəmiyyətindən irəli gələrək onu cəmiyyət və dövlət quruculuğunun bünövrəsi qismində qələmə verir.

Konstitusiya qanunlarının hüquqi tənzimləmə predmetinə daxil olan məsələləri adi qanunların hüquqi tənzimləmə predmetinə daxil olan məsələlərdən fərqləndirən əsas cəhət kimi adi qanunların həm konstitusiya hüquq münasibətlərini, həm də digər hüquq sahələrinə aid olan ictimai münasibətləri tənzimləyə bildiyini, konstitusiya qanunlarının isə yalnız konstitusiya hüquq münasibətlərini tənzimlədiyini göstərmək olar.

Hər bir dövlətin konstitusiyası özündə dövlətin ali hakimiyyət orqanlarının statusunu, onların funksiyalarının həyata keçirilməsi qaydalarını, qarşılıqlı əlaqələrini və səlahiyyətlərini, həmçinin fərdlə dövlət hakimiyyəti arasındakı münasibətlərin əsaslarını müəyyən edən hüquq normalarının məcmusu kimi çıxış edir. Konstitusiya qanunlarının adi qanunlardan fərqləndirən əsas cəhəti kimi onun Əsas qanunla sıx, üzvi bağlılığının qəbul edilməsi hüquqi tənzimləmə predmeti baxımından da bu növ qanunlarla konstitusiyanın tənzimləmə predmetinin eyni olduğu qənaətinə gəlməyə əsas verir.

Milli hüquq ədəbiyyatında yazılı akt kimi Konstitusiyanın insan hüquq və azadlıqlarının müəyyən edilməsi və onlara təminat verilməsi, konstitusiya

quruluşun əsasları, idarəetmə forması və ərazi quruluşu, mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanlarının təşkili əsasları, onların səlahiyyətləri və qarşılıqlı münasibətləri, dövlət rəmzləri və paytaxt kimi məsələləri müəyyən etdiyi qeyd olunur (2, 53).

Fikrimizcə, konstitusiyaya qanunlarının hüquqi tənzimləmə predmetinin Konstitusiyanın tənzimlədiyi məsələlərlə oxşar olması, bəzən isə eyni olması mövqeyindən çıxış etmək məntiqli sayıla və düzgün yanaşma kimi nəzərdən keçirilə bilər, çünki konstitusiyaya qanunları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ayrılmaz hissəsi hesab olunur.

Lakin elmi ədəbiyyatda konstitusiyaya qanunlarının hüquqi tənzimləmə predmetinin bəzi müəlliflər tərəfindən pozitiv hüquqa əsaslanaraq müəyyən edilməsinə cəhd edilir. Qüvvədə olan Əsas qanuna istinadən M.S.Pesterev iddia edir ki, konstitusiyaya qanunları adi qanunlardan fərqli olaraq, ancaq Konstitusiyaya ilə müəyyən olunmuş məsələlərlə bağlı qəbul oluna bilərsə, cari qanunlar üçün tənzimləmə predmeti ilə əlaqədar belə bir məhdudiyət nəzərdə tutulmamışdır. Başqa sözlə, adi qanunların tənzimlədiyi məsələlər daha əhəmiyyətli sayılsa da, konstitusiyaya qanunlarının tənzimləməli olduğu məsələlər əvvəlcədən Konstitusiyada müəyyən olunmuşdur (10, 269). Zənnimizcə, müəllif dəqiqliyə yol verir, çünki təcrübənin də göstərdiyi kimi, yalnız qüvvədə olan qanunvericiliyə əsaslanan yanaşma ilə konstitusiyaya qanunlarının tənzimləmə predmetini müəyyən etmək və onun barəsində tam təsəvvür yaratmaq çətinidir. Bu yanaşmanın natamamlığını müəllifin istinad etdiyi Rusiya Federasiyasının hüquqyaratma təcrübəsində də görmək olar. Belə ki, Rusiya Federasiyasının Konstitusiyasında barəsində konstitusiyaya qanununun qəbul edilməsi nəzərdə tutulmayan konstitusiyaya qanunlarına rast gəlmək olar ki, bu qanunların sosial zərurətdən qəbul edildiyini təsdiqləmək lazım gəlir. Məsələn, “Məhkəmələrin intizam idarəsi haqqında” Rusiya Federasiyası 9 noyabr 2009-cu il tarixli Konstitusiyaya Qanunu (04.02.2010-cu ildən qüvvəyə minən bu konstitusiyaya qanunu daha sonra 12.03.2014-cü ildə qüvvədən düşmüşdür).

Elmi ədəbiyyatda konstitusiyaya qanunlarının tənzimlədiyi ictimai münasibətlərin dairəsi ilə bağlı bir-biri ilə uyğunlaşmayan aşağıdakı əks mövqelərə təsadüf olunur.

Daha geniş yayılmış yanaşmaya görə konstitusiyaya qanunları göndərici norma kimi birbaşa Konstitusiyada təsbit olunmuş məsələlərlə bağlı qəbul oluna bilər. Bu yanaşmanın tərəfdarları Əsas Qanunda konstitusiyaya qanununun qəbul edilməsini nəzərdə tutan normasına istinad edirlər. Rusiya Federasiyasının Konstitusiyasının 108.I maddəsinə əsasən konstitusiyaya qanunları “Konstitusiyaya ilə nəzərdə tutulan məsələlər”ə dair qəbul olunur. Bu hissədə haqlı olaraq Y.A.Tixomirovun bildirdiyi kimi Əsas Qanunun müvafiq maddəsinin hərfi təfsirindən belə bir nəticə çıxarıla bilər ki, Konstitusiyaya ilə nəzərdə tutulmuş istənilən məsələ barədə konstitusiyaya qanunu qəbul oluna bilər. Müəllif belə bir qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırmasının zəruriliyini göstərərək Əsas Qanunda bu normanın aşağıdakı kimi dəqiqləşdirilməsini təklif edir: “Əsas Qanunda

qəbul edilməsi konstitusiyaya qanunu qismində nəzərdə tutulmuş qanunlar Konstitusiyaya qanunlarına aid olunur.” (11, 49).

Bunun əksinə olan başqa mövqə konstitusiyaya qanunlarının dairəsinin “situativ qanunların”, qanunvericiliyin əsasları və qanunverici orqan tərəfindən konstitusiyaya qanunu kimi qiymətləndirilən digər qanunlar hesabına genişləndirilməsi lehinə mülahizələrin əsaslandırılmasına yönəlmişdir. “Situativ qanunlara” dövlətin ərazi quruluşu ilə bağlı qanunlar aid olunur (8, 38-39).

Konstitusiyaya qanunlarının tənzimləmə predmetinə daxil olan məsələlərin qapalı dairəsinin Əsas Qanunda qəti şəkildə təsbit olunması hüquqi tənzimləmə predmetinin konkretliyi baxımından səmərəli qiymətləndirilsə də, qeyri-mümkün görünür. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, konstitusiyaya qanunlarının hüquqi tənzimləmə predmetinə daxil olan məsələlərin dairəsi tarixi, sosial-siyasi, konstitusiyanın məqsədli təyinatı, ictimai münasibətlərin inkişaf səviyyəsi kimi çoxsaylı şərtlərdən asılıdır. Eyni zamanda konstitusion idealların dəyəri çox yüksək olduğu üçün onların əldə olunması uzun müddət və digər əsaslı faktorlarla şərtlənir. Həmçinin o tezisə yenidən sübut olunmasına da ehtiyac yoxdur ki, Konstitusiyanın özü də inkişaf edən xüsusi hüquqi materialdır. Bu inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsi ən ümumi mənada cəmiyyətin sosial reallıqlarının dəyişməsi hesab olunur. Əgər tarixi şərait dəyişirsə, konstitusiyaya normalarının effektiv şəkildə fəaliyyət göstərməsi üçün onun normaları da inkişaf etməlidir. Ona görə də Konstitusiyaya əlavələri nəzərdə tutan Konstitusiyaya qanunları həmin tələbatın ödənilməsi üçün səmərəli vasitə kimi çıxış edir. Zənnimizcə, konstitusiyaya qanunlarının hüquqi tənzimləmə predmetinə daxil olan məsələlərin siyahısının Əsas Qanunda qəti şəkildə qapalı dairədə (numerus claurus) təsbitinin səmərəlilik və hüququn sosial dəyərliliyi baxımından uğurlu bir yanaşma kimi qəbul edilməsi çətinidir. Çünki qəbul ediləcək konstitusiyaya qanunları obyektiv ictimai münasibətlərlə bağlıdır, nə qədər ki, konstitusiyaya qanununun qəbuluna tələbat yoxdur, bunu əvvəlcədən dəqiqliklə müəyyən etmək mümkün görünmür. Ona görə də Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında barəsində konstitusiyaya qanunları qəbul ediləcək məsələlərin, xüsusən Konstitusiyaya əlavələr şəklində konstitusiyaya qanunlarının dairəsinin açıq saxlanması uğurlu yanaşma kimi qiymətləndirilməlidir. Konstitusiyada bu məsələlərin qəti dairəsinin müəyyən olunması Əsas Qanunun mahiyyətinə də zidd olardı.

Lakin belə bir mövqə özlüyündə heç də istənilən məsələ barədə konstitusiyaya qanununun qəbul edilə biləcəyi nəticəsinə gəlmək üçün əsas vermir. Çünki qanunverici orqanın səlahiyyətləri Konstitusiyaya ilə müəyyən olunur. Təsadüfi deyildir ki, Konstitusiyanın 94-cü maddəsinin III hissəsində və 95-ci maddəsinin IV hissəsində Milli Məclisin müəyyən və həll etdiyi məsələlərin dairəsinə Konstitusiyaya qanunları ilə əlavələrin edilməsinin mümkünlüyü nəzərdə tutulmuşdur. Konstitusiyanın 93-cü maddəsinin I hissəsində də məhz Milli Məclisin səlahiyyətlərinə aid məsələlər üzrə Konstitusiyaya qanunlarının qəbul edilməsi göstərilmişdir. Məntiqi olaraq belə nəticə əldə etmək olar ki,

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə Milli Məclisin səlahiyyətlərinə aid olunmayan məsələlər barədə konstitusiya qanunlarının qəbul edilməsinə yol verilmir. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında barəsində konstitusiya qanunları qəbul edilməsi nəzərdə tutulan məsələlərin qapalı dairəsini müəyyən etməmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında barəsində konstitusiya qanunları qəbul ediləcək məsələlərə münasibətdə bu növ qanunları şərti olaraq iki qrupa aid etmək olar: 1) Konstitusiyaya əlavələri nəzərdə tutan konstitusiya qanunları və 2) Əsas Qanunda qəbul edilməsi konkret olaraq təsbit olunmuş konstitusiya qanunları.

Göstərilən sonuncu növ konstitusiya qanunlarının məzmun etibarilə daha çox cari qanunlara bənzədiyini müşahidə etmək mümkündür. Belə ki, bu konstitusiya qanunları həcm və məzmun etibarilə cari qanunlar kimi daha genişdir. Bundan fərqli olaraq konstitusiyaya əlavələri təsbit edən konstitusiya qanunları isə Əsas Qanun kimi daha ümumi və lakonikdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və ayrı-ayrı konstitusiya qanunlarının təhlili M.F.Məlikovanın Konstitusiya qanunlarının özünəməxsus cəhətləri kimi aşağıdakıları təsdiqləməyə əsas verir:

1) AR Konstitusiyasına əlavələr Konstitusiya qanunu şəklində qəbul edilir;

2) AR Konstitusiyasının ayrılmaz tərkib hissəsidir;

3) AR Konstitusiyasının əsas mətninə zidd olmamalıdır;

4) AR Konstitusiyasına əlavələrin təklif edilməsi hüququna AR Prezidenti və ya AR Milli Məclisinin azı 63 deputatı malikdirlər;

5) AR Konstitusiyasında onun “Ümumi müddəalar” adlanan birinci bölməsində əks etdirilmiş müddəalarla əlaqədar əlavələr təklif edilə bilməz;

6) Digər qanunlardan özünün xüsusi qəbul edilməsi qaydası ilə fərqlənir (3,169-170).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında aşağıdakı məsələlər üzrə Konstitusiyaya əlavələr şəklində konstitusiya qanunlarının qəbul edilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

1) Milli Məclisin ümumi qaydaları müəyyən etdiyi məsələlərə əlavələrin edilməsi (94.III maddə);

2) Milli Məclisin həll etdiyi məsələlərə əlavələrin edilməsi (95.IV maddə);

3) Məhdudiyətlər nəzərə alınmaqla Konstitusiyaya digər istənilən əlavələrin edilməsi (156-ci maddə).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında aşağıdakı konkret məsələlər üzrə konstitusiya qanununun qəbul edilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

1) Azərbaycan Respublikası Dövlət bayrağının və Azərbaycan Respublikası Dövlət gerbinin təsviri, Azərbaycan Respublikası Dövlət himninin musiqisi və mətni (23.III maddə);

2) Əvvəllər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş şəxsin

təminatı qaydaları (108.II maddə);

3) Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasının təsdiq edilməsi (134.VI maddə);

4) Normativ hüquqi aktların dərc edilməsi qaydası (149.VIII maddə).

Məlumat üçün qeyd etmək yerinə düşərdi ki, göstərilən məsələlərin hamısı ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən Konstitusiya qanunları qəbul edilmiş və bir çox konstitusiya qanunlarına sonradan mütəmadi əlavə və dəyişikliklər edilmişdir. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 dekabr 2010-cu il tarixli Konstitusiya qanununa ayrı-ayrı vaxtlarda 4 dəfə belə əlavə və dəyişikliklər edildiyini göstərmək olar. Bu dəyişikliklər 1) 30 sentyabr 2016-cı il tarixli Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu; 2) 12 iyun 2018-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu; 3) 7 dekabr 2018-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu və 4) 3 may 2019-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu ilə edilmişdir. “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Azərbaycan Respublikasının 28 dekabr 2001-ci il tarixli Konstitusiya qanununa isə müxtəlif dövrlərdə 11 belə əlavə və dəyişikliklər edən konstitusiya qanunları qəbul edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən qəbul olunmuş və hazırda qüvvədə olan bəzi konstitusiya qanunlarının qəbulu Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında birbaşa nəzərdə tutulmamışdır. Belə konstitusiya qanunlarının qəbul edilməsinin Əsas Qanunda dolayı yolla nəzərdə tutulduğunu ehtimal etmək olar. Həmin konstitusiya qanunlarına aşağıdakıları daxil etmək mümkündür: 1) “Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə etimad məsələsinin həll edilməsi hüququnun əlavə təminatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının 24 dekabr 2002-ci il tarixli Konstitusiya Qanunu; 2) “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 24 dekabr 2002-ci il tarixli Konstitusiya Qanunu; 3) “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Azərbaycan Respublikasının 28 dekabr 2001-ci il tarixli Konstitusiya Qanunu; 4) “Beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən qanunun qüvvəsinin geriyyə şamil olunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının 12 may 2006-cı il tarixli Konstitusiya Qanunu.

Göstərilən qanunların qəbul edilməsi birbaşa şəkildə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında nəzərdə tutulmadığına baxmayaraq onların aid olduğu bir çox məsələləri həll etmək səlahiyyətləri Milli Məclisin səlahiyyətlərinə daxil edilmişdir. Milli Məclisin müvafiq səlahiyyətlərə malik olduğunu “argumentum a fortiori” metodunu tətbiq etməklə şərh etmək mümkündür. Məntiqi mühakimə üsulu kimi “argumentum a fortiori” metodunun iki forması mövcuddur: 1) “Argumentum a maiori ad minus – güclüdən zəifə doğru mühakimə” və 2) “Argumentum a minori ad maius – zəifdən güclüyə doğru

mühakimə” (4, 338). Bu metod Roma hüququndan bəri mövcuddur və təfsirin məntiqi üsulu kimi istifadə olunur.

Hüquqda bununla bağlı ayrıca nəzəriyyə də formalaşmışdır. “Implied powers” nəzəriyyəsi kimi adlandırılan bu doktrinanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bəzən normativ hüquqi aktlarda hər bir məsələnin detallı şəkildə təsbit olunması mümkün olmur. “Sosial zərurət” və “məqsədəməvafiqlik” prinsipləri əsasında müvafiq səlahiyyətlərin normativ hüquqi aktın məzmununda tənzimləndiyi ilə bağlı nəticəyə məntiqi şəkildə gəlmək olur. Qeyd edək ki, ABŞ Ali Məhkəməsi federal hakimiyyətin bir çox səlahiyyətlərinin Konstitusiyada birbaşa şəkildə nəzərdə tutulmasa da, məhz bu nəzəriyyə əsasında ona məxsus olduğu qənaətinə gəlmişdir. Ali Məhkəmə xüsusən federal hakimiyyətlə yerli hakimiyyət arasında səlahiyyətlərin bölgüsü ilə bağlı mübahisələrdə bəzi federal səlahiyyətləri məhz bu konsepsiya əsasında ortaya çıxarmışdır. Konqres də ölkə Konstitusiyasında nəzərdə tutulmasa belə, “ehtimal olunan səlahiyyətlər” konsepsiyasına əsaslanmaqla federal hökumətin səlahiyyətlərinin realizəsi üçün zəruri və məqsəduyğun saydığı qanunları qəbul edə bilər (14; 15).

Bu doktrinanın müddəalarını “Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə etimad məsələsinin həll edilməsi hüququnun əlavə təminatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu və “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununa şamil etsək, bununla bağlı aşağıdakıları göstərmək mümkündür.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə etimad məsələsi qanunverici orqan kimi Milli Məclisin həll etdiyi məsələlərdən biridir. Bu səlahiyyət özündə Nazirlər Kabinetinə etimadsızlığın göstərilməsinin mümkünlüyünü də birləşdirir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə etimad məsələsinin həll edilməsi hüququ daha “güclü” səlahiyyət kimi nəzərdən keçirildikdə həmin hüququn həyata keçirilməsi üçün əlavə təminatların yaradılması səlahiyyəti də bundan daha “zəif” səlahiyyət kimi qiymətləndirilə bilər. Konstitusiyada Milli Məclisin Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə etimad məsələsinin həll edilməsi hüququna malik olması Milli Məclisə bu hüququn əlavə təminatları barədə konstitusiyaya qanunu qəbul etmək səlahiyyəti verir. Milli Məclisin belə bir səlahiyyətə malik olması daha güclü arqumentə əsaslanan məntiqi nəticədir.

Eyni arqumenti “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Konstitusiyaya qanunu barəsində də irəli sürmək mümkündür. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına görə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilini seçmək hüququ Milli Məclisə məxsusdur. Konstitusiyada Milli Məclisin Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilini seçmək hüququ “güclü” səlahiyyət, onun statusunu müəyyən edən məsələnin həlli isə “zəif” səlahiyyət kimi qələmə vermək olar. Buradan isə məntiqi nəticə çıxarmaq olar ki, Konstitusiyada Müvəkkili seçmək səlahiyyəti Milli Məclisə

məxsusdursa, onun statusu barədə Konstitusiya qanunu qəbul etmək səlahiyyəti daha zəif səlahiyyət kimi ona aid oluna bilər.

Qəbul edilməsi Əsas Qanunda birbaşa olaraq təsbit olunmamış yuxarıda adı çəkilən Azərbaycan Respublikasının konstitusiya qanunlarının məzmununun öyrənilməsi onların tənzimlədiyi məsələlərin konstitusiya hüquq münasibətlərinə aid olmaqla böyük əhəmiyyətə malik olduğunu, dövlət və ictimai quruluşun, şəxsiyyətin hüquqi vəziyyətinin əsasları ilə əlaqədar özünün sosial dəyərliliyi ilə seçildiyini görmək olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. 12 noyabr 1995-ci il.
2. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərslük. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2011, 760 s.
3. Məlikova M.F. Hüquq nəzəriyyəsi. Dərslük. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş üçüncü nəşri. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 448 s.
4. Gözler K. Hukuka giriş. Ekin Kitabevi yayınları, 2014, 496 s.
5. Gözler K. Kurucu İktidar. Ekin Kitabevi yayınları, 1998, 190 s.
6. Алексеев С.С. Собрание сочинений. В 10 т. Том 3: Проблемы теории права: Курс лекций. М.: Статут, 2010, 781 с.
7. Алиев Ш.М. Грамматика Конституционализма. Баку: Bestpack, 2016, 894 s.
8. Аничкин Е.С. Преобразование Конституции Российской Федерации и развитие конституционного законодательства в конце XX – начале XXI в. М.: Юрлитинформ, 2010, 416 с.
9. Морозова Л.М. Конституционные законы в советской правовой системе // Сов. гос. и право. 1982, №2, с.50-58.
10. Пестерев М.С. Современная иерархия системы источников конституционного права Российской Федерации // Известия Сочинского Государственного Университета, 2012, №1(19), с.268-274.
11. Тихомиров Ю.А. Конституция, закон, подзаконный акт. М.: Юрид. лит., 1994, 136 с.
12. Тихомиров Ю.А. Теория закона. М.: Наука, 1982, 357 с.
13. Хабриева Т.Я. Парадигмы конституционной реформы // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения, 2015, №5, С.820-830.
14. McCulloch v. Maryland, 17 U. S. 316 (1819).
15. United States v. Kagama, 118 U.S. 375 (1886).

ВОПРОСЫ ПРЕДМЕТА РЕГУЛИРОВАНИЯ КОНСТИТУЦИОННЫХ ЗАКОНОВ

А.Ф.ХАМИДОВА

РЕЗЮМЕ

В статье вопросы конституционного закона рассматриваются в аспекте определения его предмета правового регулирования, соотношения с предметом регулирования иных нормативных правовых актов, в частности текущих законов, на данной основе определяется место конституционного закона в системе законодательства Азербайджанской Республики, его юридическая сила. Исследованию указанных вопросов предпослано рассмотрение понятия, отличительных особенностей конституционного закона. Автором предпринята попытка дать классификацию конституционных законов.

Исследование вопросов темы проводится на основе критического обзора различных научных подходов и анализа законодательства Азербайджанской Республики.

Ключевые слова: Конституционный закон, органический закон, изменения в Конституции, дополнения в Конституцию.

ISSUES OF THE OBJECT REGULATION OF CONSTITUTIONAL CONVENTIONS

A.F.HAMIDOVA

SUMMARY

In article questions of constitutional conventions are considered in terms of definition of its subject of legal regulation, relations with the object of regulation other regulatory legal acts, in particular the current laws on this basis is determined by the place of constitutional conventions in the legislation system of the Azerbaijan Republic and its legal force. The study of these issues is preceded by consideration of the concept and distinctive features of the constitutional conventions. The author attempts to give a classification of constitutional conventions. Research on the topic is based on a critical review of various scientific approaches and analysis of the legislation of the Republic of Azerbaijan.

Key words: Constitutional conventions, organic statut, amendments to the Constitution